

ACHTTIENDE EEUWSE KERKSLUITINGEN IN NOORD-BRABANT

DRS. H. TH. M. ROOSENBOOM

In het speciale, aan Harrie Beex opgedragen nummer van Brabants Heem verscheen onlangs van de hand van A.H.J. van den Braak een artikel over een tiental sluitingen van schuurkerken in Noord-Brabant tussen 1715 en 1755. De gegevens voor dit artikel werden door de auteur ontleend aan het archief van de Raad van Brabant dat niet zo lang geleden opnieuw geïnventariseerd werd.¹⁾ Hij gebruikte daarvoor als bron met name een dossier met stukken van het officie fiscaal (te vergelijken met tegenwoordig het openbaar ministerie) over deze kerksluitingen.²⁾ Aan het slot stelde de schrijver zichzelf een aantal vragen die hij overigens onbeantwoord liet: zo was hem opgevallen dat voor overtredingen van gelijksoortige aard verschillende strafnormen werden gehanteerd en dat ook de duur van de kerksluiting verschillend was. Hij concludeerde daaruit dat de Staten-Generaal als hoogste bestuursorgaan voor Staats-Brabant blijkbaar nogal willekeurig handelde en vroeg zich tenslotte af welke normen werden gehanteerd bij deze rechtsbedeling.³⁾ Zonder nu Van den Braaks verhaal opnieuw te vertellen wil ik toch deze handschoenen oppakken en proberen op deze vragen wat verder in te gaan en met name te achterhalen waarom deze kerksluitingen plaats vonden. De vraag of hier sprake was van een willekeurige rechtsbedeling komt dan vanzelf aan de orde.

Om te beginnen moeten we een nadere analyse maken van de diverse sluitingen en vooral van de motieven die daarbij een rol speelden. Allereerst kunnen we dan constateren dat er eigenlijk een drietal categorieën te onderscheiden is:

- Sluiting in verband met een „illegale” verbouwing, d.w.z. vergroting of verfraaiing van de kerkschuur zonder daarvoor toestemming te hebben gekregen van de Staten-Generaal (Lommel, 1729; Hilvarenbeek en Boxtel, 1752).
- Sluiting na klachten van gereformeerden over „superstitiën” en ander „overlast” door de katholieken in of bij hun kerkschuur gegeven (Donk, 1754; Boerdonk en Wouw, 1755).
- Sluiting als pressiemiddel op de katholieke gemeenschap (Standdaarbuiten, 1715; Oirschot, 1741; Nuland, 1743/44; Loon op Zand, 1756/57).

De beide eerste categorieën betreffen in feite inbreuken op de praktijk zoals die in de 18e eeuw was gegroeid met betrekking tot het toelaten door de protestantse overheid van de katholieke godsdienst: schuurkerken werden toegestaan mits daarvoor toestemming was verleend door de Staten-Generaal en mits „die van de gereformeerde religie” daar geen aanstoot aan konden nemen. Elke verandering in het kerkgebouw moest in Den Haag worden aangevraagd en pas na verkregen toestemming kon worden verbouwd. Elke openlijke uiting van geloofsbeleving door de katholieken waar protestanten aanstoot aan konden nemen, was verboden.

In alle drie de gevallen van illegale verbouwing moest het officie fiscaal ingrijpen door de kerk te sluiten. In principe duurde deze sluiting tot het moment waarop de pastoor en de kerkmeesters bereid waren de veranderingen weer ongedaan te maken óf alsnog de vereiste vergunning aan te vragen. Omdat dezen dat niet altijd zonder slag of stoot wensten te doen, maar zich vaak beriepen op de Staten-Generaal of andere instanties kon de periode dat de kerk gesloten bleef nogal eens oplopen. In Boxtel wist de pastoor zelfs alsnog toestemming voor zijn verbouwingsplannen te krijgen. Het is dus onjuist om bij deze sluitingen over „straf” te spreken: het zijn meer justitiële maatregelen van het officie fiscaal die op het moment dat men bereid was de oude toestand te herstellen of een alsnog verkregen vergunning kon laten zien, weer ingetrokken werden. De duur van de sluiting hing af van de hardnekkigheid van het verzet door pastoor en kerkmeesters of van de termijn die de Staten-Generaal nodig hadden om de gevraagde toestemming te verlenen. Dezelfde redenering gaat ook op in de gevallen van de tweede categorie, de sluitingen naar aanleiding van klachten over „superstitiën” (Boerdonk en Donk) en overlast als gevolg van orgelspel (Wouw). Ook in deze gevallen gold dat de sluiting weer werd ongedaan gemaakt op het moment dat de reden voor de klachten was weggenomen. Een uitzondering hierop is Donk, waar de schuurkerk al in 1735 werd gesloten en in 1739 heropend op last van de Raad van State onder uitdrukkelijke voorwaarde dat de kerk opnieuw en dan voor altijd zou worden gesloten als men er wederom „superstitiën” zou plegen.⁴⁾ In 1754 is dit inderdaad het geval en wordt de kerkschuur definitief gesloten. Ofschoon beroep hiertegen wordt aangetekend, bevestigt de Staten-Generaal in een resolutie deze sluiting.⁵⁾

Tenslotte de derde categorie. Het betreft hier kerksluitingen op last van het officie fiscaal naar aanleiding van strafbare handelingen van katholieken, met name van ontvoering van protestants opgevoede weeskinderen met de bedoeling deze kinderen voortaan katholiek op te voeden (Standdaarbuiten, Nuland, Loon op Zand) of van bevrijding van een katholiek persoon uit de gevangenis (Oirschot). In al deze gevallen kon de justitie de daders niet achterhalen. De sluiting van de katholieke schuurkerk moet dan ook beschouwd worden als een noodgreep van de advocaat fiscaal (officier van justitie) om de katholieke gemeenschap waarbinnen de daders gezocht moesten worden, te dwingen de schuldigen uit te leveren en de ontvoerde kinderen, respectievelijk de bevrijde gevangene weer terug te brengen.

Naar aanleiding van de gebeurtenissen in Standdaarbuiten motiveerde de advocaat fiscaal deze handelwijze door naar voren te brengen dat hij deze tactiek al eerder met succes had toegepast en dat telkens was gebleken dat de katholieken, als ze zo onder druk werden gezet, meestal snel geneigd waren toe te geven aan de eisen van de overheid. Met name de rol van de pastoor was essentieel: als deze er toe gebracht kon worden zijn parochianen op te roepen de overheid te gehoorzamen was het pleit meestal gewonnen. Hét middel om de pastoor zover te brengen was de sluiting van zijn kerk.

Het is duidelijk dat deze laatste kerksluitingen slechts werden toegepast als justitieel drukmiddel op de katholieke gemeenschap. De duur er van hing

sterk af van de snelheid waarmee aan de verlangens van het officie fiscaal werd voldaan. Uiteraard kon het ook gebeuren dat aan die verlangens niet kon worden voldaan omdat bijvoorbeeld de schuldigen naar het buitenland waren gevlucht. In dat geval had de sluiting natuurlijk ook geen zin meer, zodat ook dan vroeg of laat de kerk weer geopend werd.

Samenvattend kan gesteld worden dat eigenlijk alle genoemde kerksluitingen op die van Donk na niet als strafmaatregelen, maar als justitiële maatregelen zijn te beschouwen met als doel het ongedaan maken van bepaalde overtredingen op godsdienstig gebied. Die overtredingen konden zijn het illegaal verbouwen van een kerkschuur, het uitoefenen van aanstootgevende „superstitieuze” devoties, het onttrekken van kinderen aan hun protestantse voogden en het bevrijden van een katholiek persoon uit de gevangenis. In alle gevallen werd de pastoor als vertegenwoordiger van de katholieke gemeenschap verantwoordelijk gesteld en onder druk gezet het strafbare feit weer ongedaan te maken. Was dit gebeurd dan werd de sluiting weer ongedaan gemaakt. Overigens is het gebruik maken van de kerksluiting als drukmiddel met name in de laatste categorie nogal strijdig met ons gevoel van rechtvaardigheid: hier werd immers de hele gemeenschap getroffen als gevolg van de daden van enkelingen!

Noten

- 1) W.M. Lindemann en Th.F. van Litsenburg, *Raad van Brabant, inleiding, inventarissen en bijlagen*, inventarisreeks Rijksarchief in Noord-Brabant nr. 29, 's-Hertogenbosch, 1981.
- 2) RANB, Archief Raad van Brabant, inv.nr. 515.
- 3) A.H.J. van den Braak, „De sluiting van tien schuurkerken in Brabant in de achttiende eeuw”, in *Brabants Heem*, 35 (1983), p. 35. Zie voor de feitelijke gegevens over de verschillende sluitingen eveneens dit artikel.
- 4) RANB, Collectie Rijksarchief, nr. 332, f. 463^v – 464^v, resolutie van de Raad van State, 20 november 1739.
- 5) RANB, Collectie Rijksarchief, nr. 93, f. 579, resolutie van de Staten-Generaal, 16 oktober 1755.